

УДК 94 (477):281.96

Ірина Єрмакова (Миколаїв)

МІСІОНЕРСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ НА МАТЕРІАЛАХ ХЕРСОНСЬКОЇ ЄПАРХІЇ

У процесі дослідження історії України відбулося поживлення інтересу науковців до вивчення історії старообрядницьких громад у кожному регіоні. Південна Україна не є винятком у цьому аспекті. Велике місце у процесі заселення, освоєння та розвитку Новоросійського краю належало старообрядцям. У контексті дослідження старообрядництва на Півдні України, проблема діяльності інституту місіонерства привернула увагу дослідників, але не отримала належного висвітлення у науковій літературі.

Окремих аспектів цієї проблеми торкнулися Є.Ф. Грекулов [1], І.О. Прозоров [2]. Ці автори звернули увагу на загальні питання пов'язані з історією місіонерської діяльності. Історіографія пов'язана з дослідженням місіонерства у Південному регіоні представлена працями О.П. Тригуба [3] та А.І. Федорової [4]. З огляду на рівень розробки даної теми автор ставила за мету ширше дослідити спектр питань пов'язаних з особливостями місіонерської діяльності на території Херсонської єпархії.

З моменту виникнення розколу у православ'ї і появою прихильників старих доніконівських обрядів, духовенство і представники цивільної влади прикладали багато зусиль, щоб викоринити розкол. Влада вдавалася до різних методів, таких як: переслідування, утиски, подвійний оклад, послаблення тиску, запровадження єдиновірства, але позбутися розколу не могли.

У другій половині XIX ст. великі надії у боротьбі з розколами поклалися на місіонерську діяльність. Єпархіальне духовенство направляло місіонерів на співбесіди із старообрядцями у місця «найбільш заражені розколом». На посади місіонерів обирали священників єпархії (доволі часто представників єдиновірської церкви), яких вважали найбільш досвідченими полеміс-

тами, завдання яких було відстоювати «істини православ'я».

Для того, щоб спонукати старообрядців більш активно переходити до єдиновір'я, було запроваджено інститут місіонерства. Для підготовки місіонерів були створені спеціальні курси у старших класах семінарій та академій. На курси зараховували найбільш здібних і, головне, надійних учнів. Майбутніх місіонерів навчали як вірно будувати бесіду, які використовувати прийоми, способи переконання. Учні повинні були добре знати історію розколу, орієнтуватися у статистичних даних по розколу. Для навчання використовувалися підручники: «Истинно древняя и истинно православная Христова Церковь» (СПб., 1854) єпископа Григорія (Постнікова) та «История русского раскола» (СПб., 1855) Макарія (Булгакова), єпископа Вінницького. Процесом підготовки місіонерів керував єпископ Григорій, але активну участь у цьому приймали єпископ Олонецький Аркадій (Фьодоров) і митрополит Нижегородський Філарет (Малішевський).

Ще з 1835 р. при монастирях і церквах почали створювати школи, де навчання велося на твердих засадах православ'я. На парафіяльне духовенство поклали завдання: з самого малечку виховувати дітей розкольників так, щоб вони змінили свої релігійні погляди і свідомо відмовились від віри батьків. Незважаючи на те, що було відкрито значну кількість шкіл, бажаних результатів від цього не отримали, тому що старообрядці, як правило, не пускали своїх дітей до церковних шкіл [5].

Для посилення результатів місіонерської діяльності виділялися великі кошти на випуск протирозкольницької літератури, яка так і не дала очікуваних результатів. Крім того, створювалися спеціальні братства, місія яких полягала у тому, щоб вести боротьбу з поширенням розколу та зменшенням числа сектантів шляхом співбесід

та популяризації протирозкольницьких творів. З метою об'єднання дій та методів боротьби зі старообрядництвом періодично відбувалися місіонерські з'їзди. Спочатку був скликаний у Казані Собор єпископів у 1885 р., згодом, суто місіонерські з'їзди у 1887, 1891, 1897, 1908 і 1910 роках [6]. Третій з'їзд протирозкольницьких і протисектантських місіонерів проходив у м. Казані у 1897 р. з 22 червня по 6 серпня. Від кожної єпархії повинно було бути не менш ніж по два представника [7].

У місті Києві у вересні 1884 р. Преосвященними південно-західного краю були винесені постанови, затверджені Св. Синодом відносно заходів, спрямованих на послаблення сектантства та посилення позицій православної віри [8].

Благочинними Південно-Західного краю були розроблені необхідні заходи для послаблення сектантства взагалі, й особливо, штундизму. Відповідно до затверджених норм, у духовних семінаріях краю при вивченні студентами предмету «Історія розколу», обов'язково повинен був викладатися матеріал пов'язаний з тими сектами та ересеями, які мали поширення в кожній конкретній місцевості. Викладачі достатньо уваги приділяли розвитку ораторських здібностей при підготовці священників та майбутніх місіонерів. Навчали як правильно і якими методами вести бесіди з розкольниками. Необхідною мірою було розповсюдження серед народу творів та друкованих листів, які викривали відхилення сектантських та інших вчень від офіційного трактування Біблії та доступно роз'яснювали ті елементи православного вчення, які інакше трактувалися різними сектами і розколами. До упорядкування таких друкованих видань, повинні були залучатися священники тих парафій, в яких числилися представники розколу.

Місіонерам давалися вказівки, що при розмові з розкольниками, у першу чергу, необхідно переконувати лідерів секти, з метою послабити їх авторитет в очах послідовників. Про обставини, які сприяли або перешкождали діям, місіонери повинні були повідомляти єпархіальне керівництво.

Обов'язково священники та благочинні парафіяльних церков повинні були спостерігати за тим, щоб діти православних ні за яких обставин не навчалися грамоті у розкольників, а дорослі православні не наймалися на роботу «щоби не охолоджувалися у прихильності до православної церкви та не були спокушені у розкол» [9].

Перед виключенням православного з церковних списків у разі його наміру перейти до секти, тривала довга процедура настановлення на «шлях істини». Тричі проводилася бесіда. Спочатку розмову вів парафіяльний священник, у безуспішному випадку треба було запросити священника сусідньої парафії, котрий мав кращі ораторські здібності. Якщо вдруге бесіда не приносила потрібних результатів, про це повідомляли архієрея, останній призначав для настанов благочинного. По результатах третьої співбесіди архієрей приймав рішення щодо виключення.

До тих парафій, де були сектанти завжди призначалися кращі священники. Якщо суми на утримання були невеликі, то священникам здійснювали доплати за рахунок єпархіальної казни, в разі неможливості, через недостатній розмір скарбниці, то «іспрашивали» у Св. Синоду.

Для того, щоб найбідніші серед парафіян не спокушались до сект через матеріальну зацікавленість, їм повинні були надавати матеріальну допомогу та пропонувати можливі варіанти заробітку для забезпечення себе та утримання сім'ї [10].

Після запровадження місіонерства у багатьох єпархіях виникли братства. Вони займалися підготовкою людей для протидії розколу, забезпечували необхідною літературою. Братства допомагали знайти кошти для відкриття та утримання шкіл, в яких навчалися учні на засадах православної віри. У «Херсонських єпархіальних відомостях» за 1873 р. надрукована замітка, що у Херсонській єпархії гостро відчувається необхідність заснування подібного братства [11]. Для діяльності в межах Херсонської єпархії у 1879 р. було засновано братство Святого Апостола Андрія, обов'язково членами братства були священники і монахи Херсонської єпархії, миряни могли стати членами лише за власним бажанням.

Розмір членських внесків складав 1 рубль, за рахунок внесків та пожертв братство повинно було друкувати безоплатні протирозкольницькі видання [12].

На з'їзді благочинних Херсонської єпархії у 1897 р. обговорювалися різні питання відносно фінансування діяльності Свято-Андріївського братства. Щорічно, до 1900 р., братству виділяли суму розміром 1000 руб. на витрати пов'язані з купівлею та друком видань, розсилкою їх поштою, на благодійну допомогу для тих, хто повернувся з сектантства до православ'я та інші непередбачені витрати.

Обговорювалися питання відносно запровадження в Херсонській єпархії посади протирозкольницького місіонера та двох його помічників, обраних серед єпархіальних священників та призначення їм винагороди у сумі 1000 руб. Помічників планувалося обрати зі священників Херсонського та Олександрійського повітів. Остаточне вирішення цих питань було відкладено на час проведення єпархіальних та місіонерських з'їздів [13].

За висновками Свято-Андріївського братства, причина запровадження посади протирозкольницького місіонера не пов'язана з катастрофічною ситуацією збільшення чисельності чи активним поширенням розколу та сектантства по єпархії, так як число розкольників збільшується лише за рахунок природного приросту населення. Братство звітувало, що пропаганда розколу не велася і перехід у розкол не спостерігався. Делегати з'їзду погоджувалися з висновками братства, але вбачали необхідним запровадити посаду протирозкольницького місіонера оскільки, поперше: загальна кількість розкольників по Херсонській єпархії доволі значна – 23 тисячі осіб. Розкольники проживали по всій території єпархії та у крупних розкольницьких слободах: с. Зибке, с. Нікольське, с. Золотарівка – Олександрійського повіту, с. Велике Плоске, с. Мале Плоске – Тираспольського повіту, а також у містах: Миколаїв, Тирасполь, Херсон, Єлисаветград, Одеса. По-друге: відмінною особливістю розкольників Херсонської єпархії було те, що вони розпадалися на різні напрями. Найбільші з них: окружники, протиокруж-

ники, поповці та безпоповці. Причому послідовники розколу були твердо впевнені у своїх релігійних переконаннях і мали можливість відправляти богослужіння завдяки великій кількості «лже-попів» і требовиконавців (на кожні 100 осіб по одному). «Лже-священники» без перешкод їздили у ті місцевості, де у меншій кількості проживали розкольники і тому не мали змоги утримувати постійного требовиконавця. Подібна ситуація, на думку благочинних, була особливо небезпечною для єдиновірців, які не бачили різниці між єдиновірськими священниками і «лже-попами», тим більш, що їх богослужіння не відрізнялися від тих, що проводилися в єдиновірських церквах і були дуже схожі на православні богослужіння.

На з'їзді було вирішено призначити місіонером старшого священника Тираспольського собору Михайла Вижевського. Таке рішення було прийнято на підставі великої кількості розкольників різних сект, що проживали безпосередньо у Тирасполі та його околицях. На допомогу місіонеру для впливу на розкольників Херсонського, Олександрійського та Єлисаветградського повітів, де знаходилася значна кількість старообрядців та представників інших сект і рекомендувати на вибір братства двох із чотирьох священників: Микиту Закольського (с. Ніколаєвка-2) та Фому Чернова (с. Привільне) Херсонського повіту, Адріана Мішакова (собор м. Олександрія) та Василя Абрамова, єдиновірського священника м. Новоукраїнська Єлисаветградського повіту. На витрати пов'язані з роз'їздами та в якості винагороди призначити місіонеру 720 руб., а двом помічникам по 300-320 руб. Частина з необхідної суми повинно було знайти братство, а 1000 руб. виділялися за рахунок загальноєпархіальних сум. Такий порядок встановили тимчасово починаючи з 1898 р. і протягом трьох років [14].

Певно за браком коштів, ці плани не були реалізовані. На підставі інформації, яку ми знаходимо на сторінках «Херсонських єпархіальних відомостей» за наступні роки, стало відомо, що херсонським єпархіальним протирозкольницьким місіонером був Іоанн Полянський. Члени Свято-

Андріївського братства наполягали, що при багаточисельності розкольників по всій єпархії одного місіонера недостатньо і пропонували затвердити двох помічників з оплатою по 500 руб. на рік. Але Єпархіальний з'їзд благочинних через фінансові складнощі відкрив лише одну посаду помічника з винагородою розміром у 300 руб. [15] На підставі місіонерських звітів, ми можемо відтворити загальну картину діяльності місіонерів, отримати уявлення про характер взаємовідносин між старообрядцями та православними, про ставлення розкольників до церковнопарафіяльних шкіл та шкіл грамотності, про те – наскільки старообрядці дотримувались обмежувальних норм законодавства щодо публічного «оказательства» розколу. Місіонери описували, які вони долали труднощі, щоб дібратися до населених пунктів і знайти помешкання, розповідали про особливості проведення та результати дискусій.

У 1892 р. в Одесі з нетерпінням очікували приїзду місіонеру Шашина, який об'їздив різні єпархії Росії. У попередньому році він відвідав Кишинів та деякі місця Бессарабії, населені старообрядцями. Шашин, за відгукками тогочасних очевидців, справляв сильне враження на слухачів і мав успіх під час бесід. Одним з фактів, який пояснював його майстерність у дискусіях та вміння переконувати, був той, що він сам колишній старообрядець. Православне духовенство сподівалось, що Шашин поспілкується не тільки зі старообрядцями, а й з представниками інших сект, у першу чергу зі штундистами, яких у єпархії була значна кількість [16].

Під час поїздок місіонери зазнавали багато незручностей. Не завжди могли дібратися до села, по причині поганих доріг та грязюки. Часто візити у деякі населені пункти ускладнювалися, а в деякі взагалі відкладалися. Шашин відвідав різні місця Херсонської єпархії, в тому числі Єлисаветград. Прибувши до с. Новоукраїнка 3 березня 1892 р., Шашин протягом тижня провів декілька бесід зі старообрядцями і штундистами. Зустрічі відбувалися в різних місцях: у приміщенні земської школи, у будинку одного з розкольників, у храмі і

на квартирі Шашина. Під час розмов обговорювалися питання віри, церковної ієрархії, устрою православної церкви, про необхідність виправлення церковних книг, про незаконність Австрійської ієрархії, про таїнства. Публічні бесіди не справили великого враження на старообрядців, з їх боку відчувалася байдужість та відчуження. На сторінках єпархіальних відомостей описується один випадок з колишнім старообрядцем Охотніковим. Лише на нього аргументи місіонера мали вплив. Цьому є конкретне пояснення, Охотніков багато років знаходився у постійному пошуку істинної, правильної віри і періодично переходив від одної секти до іншої. До 20 років він належав до безпоповців, що не визнавали шлюб, потім перейшов до тих, хто визнає шлюби. Він багато читав стародрукованих книг та не знайшовши задоволення у безпопівщині, перейшов до поповців, а пізніше до штундистів. Саме через його розчарування у вірі та під впливом нових аргументів Шашина, Охотніков прийняв рішення приєднатися до православ'я [17].

Обов'язки постійно діючого протирозкольницького місіонера Херсонської Єпархії виконував І. Полянський. Ставлення розкольників до бесід місіонера було різне. В деяких селах і містечках старообрядці приділяли увагу зустрічам. Вони приходили всією розкольницькою громадою разом з лідерами. Часто бесіди були досить відвертими. Старообрядці зізнавалися у своїх ваганнях з приводу вірності їх релігійних поглядів. У інших місцях на зустрічі приходило дуже мало розкольників, вони були негативно налаштовані, активно заперечували всьому, що чули, дозволяли собі шум та крики, робили все можливе, щоб завадити розмові. Іноді погляди старообрядців одного села роз'єднувались. Одна частина проявляла відвертість, зацікавленість, а інша частина мешканців виявляла ненависть та нападки на православну церкву. Вдалий диспут міг тривати багато часу, й інколи досягав 12 годин [18].

Важливе значення в тому, як пройде зустріч, мало особисте ставлення вождів розколу та активних його захисників до місіонерської діяльності. Авторитетні лідери своїми доводами та промовами могли змі-

нити атмосферу спілкування з позитивної на негативну. Достатньо закономірним явищем було те, що на повторний візит місіонера до селища, старообрядці реагували набагато негативніше. Це пояснюється тим, що керівники, або вожді розколу, забороняли відвідувати зустрічі з місіонерами і залякували відлученням від молельні. Причинами неприязні з боку вождів були поодинокі, а іноді й групові рішення про перехід до православ'я: «Раз прийдете – одного смутите, другий – другого» [19].

Місіонер хоч і ставив за мету масово вплинути на свідомість старообрядців, як правило, релігійні погляди змінювались в поодиноких випадках. І це вже була перемога місіонера. Доволі частими були випадки, коли один член родини змінював свої погляди, а інші залишалися вірними розколу. Реакція останніх на подібні вчинки була бурхливою. Дружини забирали дітей, речі, скотину і переїжджали до родичів. Звичайно, що втратити родини та все майно нажите за життя майже ніхто не наважувався, отже намір перейти до православ'я зникав. Подібні випадки описані у звіті І. Полянського про результати його місії у с. Рівному та с. Плоскому [20].

Випадки переходу односельчан до єдиновір'я негативно впливали на відвідування розкольників церковнопарафіяльних та міністерських шкіл. Так, наступного дня, після переходу деяких плосківців до єдиновір'я, школи були пустими. Пізніше, коли враження ущухли, міністерська школа знову поповнилася учнями. Міністерську школу відвідувало до 300 осіб старообрядців, а церковнопарафіяльна ледь існувала, в ній навчалось 6-7 осіб [21].

Завдяки зусиллям парафіяльних священиків та місіонерам за 1900 р. до єдиновір'я приєдналися у с. Рівне 25 осіб, у с. Плоскому Тираспольського повіту – 9 осіб. Приєднання відбувалися і в інших місцях Херсонської губернії. Священик Новогеоргієвська Петро Шведов приєднав 7 осіб, другий священик Павло Колосов – 2 осіб. У Миколаєві св. Лаврентій Толстой – 5, у Красному Ярі св. Єфрем Сорокін – 2, у Злинці св. Василь Абрамов – 3, у Херсоні св. Терентій Горянов – 3, у Тирасполі єпархіальний місіонер Полянський – 2 і про-

тоіерей Вижевский – 1 особу. Всього за 1900 р. рік по даним місіонера, до православ'я приєдналося 75 осіб, до розколу перейшла одна людина [22].

Отже, у другій половині XIX ст. існуюча влада продовжувала боротьбу з розколом та сектантством. Для реалізації мети великі надії покладалися саме на місіонерську діяльність. Виділялися великі кошти для підготовки місіонерів і на витрати пов'язані з місіонерською діяльністю. Для покращення протирозкольницької діяльності у багатьох єпархіях створювалися братства. Позитивні результати місіонерської діяльності спостерігалися: 75 осіб залучених до єдиновір'я за рік по Херсонській єпархії начебто і непоганий результат, але у відсотковому співвідношенні це лише 0,3% від загальної кількості розкольників. Зважаючи на те якою наболілою проблемою для держави було існування розколу та скільки століть поспіль різними методами викорінювалося це соціальне явище, отриманий результат можна вважати позитивним здобутком.

ЛІТЕРАТУРА

1. Грекулов Е.Ф. Церковь, самодержавие, народ (2-я половина XIX – начало XX в.) / Ефим Федорович Грекулов – М.: Наука, 1969. – 183 с.
2. Прозоров И.А. История старообрядчества / Иван Алексеевич Прозоров. – М.: Старообрядческое изд-во «Третий Рим», 2002. – 227 с.
3. Тригуб О.П. История Херсонской епархии (1775-1918) / Александр Петрович Тригуб: дис... канд. ист. наук: 07.00.01. – Донецьк, 2001.
4. Федорова А.І. Інститут місіонерства та старообрядці Подунав'я / Алла Іванівна Федорова // Інтелігенція і влада. Громадсько-політичний науковий збірник. Серія: історія. – Вип. 1. – Одеса: Астропринт, 2003. – С.67-73.
5. Прозоров И.А. Вказ. пр. – С.186.
6. Там само. – С.188.
7. «Известия и заметки» // Херсонские епархиальные ведомости (далі – ХЕВ). – Прибавление. – 1897. – №8. – С.255.
8. Постановления Преосвященных Юго-западного края, собиравшихся в г. Киеве в сентябре 1884 г., утвержденные Святейшим Синодом // ХЕВ. – 1885. – №19. – С.557-565.
9. Там само. – С.558.
10. Там само. – С.557-559.
11. Разные известия // ХЕВ. – Прибавление. – 1873. – №4. – С.93.
12. Державний архів Херсонської області, ф.198, оп.1, спр.90, арк.72.
13. Журналы заседаний Епархиального съезда Благочинных Херсонской Епархии, состоявшегося

- в г. Одессе с 16 по 20 сентября 1897 г. // ХЕВ. – 1897. – №20. – С.329-331.
14. Там само. – С.332-333.
15. Полянский И. Отчет о состоянии раскола и о деятельности противораскольнической миссии в Херсонской епархии за 1900 г. // ХЕВ. – Прибавление. – 1901. – №14. – С.487.
16. «Известия и заметки» // ХЕВ. – 1892. – №2. – С.28.
17. «Известия и заметки» // ХЕВ. – 1892. – №9. – С.268-269.
18. Полянский И. Вказ. пр. – С.487-488.
19. Там само. – С.490.
20. Там само. – С.490-491.
21. Там само. – С.486.
22. Там само. – С.493.

Ірина Єрмакова *Місіонерська діяльність православної церкви на матеріалах Херсонської єпархії*

У даній статті автор розглядає загальні принципи існування місіонерства та особливості місіонерської діяльності у межах Херсонської єпархії.

Ключові слова: місіонерство, Херсонська єпархія, розкольники, старообрядці, Православна церква

Ирина Ермакова *Миссионерская деятельность православной церкви на материалах Херсонской епархии*

В данной статье автор рассматривает общие принципы существования миссионерства и особенности миссионерской деятельности в пределах Херсонской епархии.

Ключевые слова: миссионерство, Херсонская епархия, раскольники, старообрядцы, Православная церковь

Iryna Ermakova *Missionary activity of Orthodox Church on materials of the Kherson eparchy*

The author of the article examines general principles existence of the missionary work and peculiarities of the missionary activities in the territory of the Kherson's eparchy.

Key words: missionary work, Kherson's eparchy, schematics, Old Believers, Orthodox Church

Рецензенти:

Кривошея І.І., к.і.н., доцент

Тригуб О.П., к.і.н., доцент

Надійшла до редакції 01.02.2010 р.